

IDA fideci

Yıl : 1966

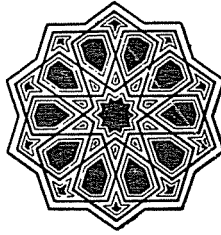

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ARABÇA YAZMALARIN NEŞİR KÂİDELERİ *

(قواعد تحقيق المخطوطات)

Dr. SALÂHUDDÎN AL-MUNECCİD

Çeviren :

Dr. MEHMED HATİBOĞLU

G İ R İ Ş

Bir çeyrek asırdan beri Arablar, eski metinlerinin neşrine hususi bir önem atfetmektedirler. Şarkıyatçılar, arabca ve ilim bakımından aralarında zaifleri de bulunmakla beraber, bir asırdan fazla bir zaman-

* Bu makalenin arabça aslı, Mecelle'tü'l-Mahtûâtü'l-'Arabiyye' (la revue de l'Institut des Manuscrits Arabes) nin 1375 rebiulevvel (1955 kasım.) tarihli cildinin ikinci cüzünün 317-336. sahifelerinde çıkmıştır. Müteâkıben defalarca ayrı basımı yapılmış olup, G.C.ANAWATI tarafından da "MELANGES 3, Institut Dominicain d'Etudes Orientales du Caire, Dar al-Maaref, 1956, s. 356-374." de fransızca neşredilmiştir. Biz bu tercemeyi, biraz daha yeni olması ve müellifince de gözden geçirilmiş bulunması sebebiyle fransızca metninden yapmış ve arabçasıyla karşılaştırıp gereken yerleri düzeltilmiş bulunuyoruz.

Ayrıca, önemi dolayısıyla G. C. ANAWATI'nin kendi tercemesine koymuş olduğu takdim yazısını biz de burada sunuyoruz:

"La Revue de l'Institut des Manuscrits Arabes (nov. 1955)"in ilk cildinin ikinci fasikülünde Bay Salâhuddîn Al-Muneccid, eski metinlerin çeşitli basım usûlleri konusunda kısa bir girişi müteakip, bir metnin tesbiti ve basımı hakkında bir sabit kaideler serisi ihtiva eden uzun bir makale neşretmiştir. Okuyucularımıza bu makalenin tam tercemesini vererek hizmette bulunmayı düşünüyoruz. Bunun bir çok sebepleri vardır. Evvêlâ müellifin şahsiyeti. Bay Salâhuddîn Al-Muneccid, on seneden fazla bir zamandan beri eski arabça metinlerin basımıyla meşgul olmaktadır. Gayr-i matbû bir çok eser ve husûsiyle İbnu Asâkir'in Şam Tarihi'nin (1300 sahifeden daha fazla tutan) ilk iki cildini neşretmiştir. Onun Arabça Yazmalar Enstitüsündeki müdürlük vazifesi, kendisini yazmalarla devamlı bir kalbi temasta bulundurmuş olması hasebiyle, bilhassa böyle bir çalışmaya ehil kalmıştır.

Ayrıca bu kâideler, bir taraftan Arab Birliği Kültürel Komitesi tarafından zamanın eserlerinin neşri için esas tutulmuş, diğer taraftan ise, Şam'da toplanmış son Akademiler kongresinde (eylül 1956) Arabça Yazmalar Komisyonu tarafından tavsiye edilmişlerdir.

Nihayet bu dökümanın, garbm bazı orta çağ mütehasıslarını, kendilerinkine benzer bir sâhada muâsır arab müelliflerinin eski metinlerini nasıl neşrediyor olduklarını göstermesi bakımından ilgilendirebileceğini düşünüyoruz.

Terceme müellif tarafından gözden geçirilmiştir.

G. C. ANAWATI

dir bu mirasın neşrinde tekaddüm etmiş ve sabit bir ilmî metod daire-sinde onları neşretmiş bulunmaktadırlar.

Arablar, metinlerin tahkiki hususunda bu sonuncuların yolunu ta-kib etmek istemişlerdir. Bunların ilim ve metod sahibi olanları muvaf-fak olmuşlar, neşirde gözetilmesi gereken metoddan mahrum olan di-gerleri başarısızlığa uğramışlardır. Bu kimseler ise, müsteşriklerin neş-rettiklerini küçümsemek ve onları alaya almak suretiyle kendi noksan-lıklarını gizlemek cihetine gitmişlerdir.

Müsteşriklerin neşriyyatına ve takib ettikleri usûle karşı ilmî me-todu tanımamazlıktan ve metodsuzluk taassubundan doğan bu istihfaf senelerle fazlalaşmış ve biz, her arab nâşirinin neşriyyatında bir metod tutturduğunu ve bir metod icad ettiği iddiasında bulunduğunu görmü-şüzdür.

Müsteşriklerin, geçen asırdan beri, arab mirasımızın neşri mevzu-unda öncelik imtiyazına sahip olduklarını teslim etmemiz insafli bir hareket olacaktır. Zira, kitaplarımıza ve nâdir yazmalarımıza dik-katimizi ilk çekenler onlardır. Önümüze öyle eserler çıkarmışlardır ki onlarsız bunları tanımamış olacaktık.

Müsteşrikler arabça metinlerin neşrinde, garbta eski grek ve lâtın metinlerinin neşri için ittihaz edilmiş kaideleri tatbik etmişlerdir. Bun-lar, metinde sihhati te'min eden ve mümkün olduğu kadar müellif nüsha-sına yakın bir metne imkan veren sabit kaidelerdir. Alman Müsteşrik-ler Cemiyyeti, DMG, Prof. Ritter'in o kadar ehliyetle idare ettiği Bib-liotheca Islamica koleksiyonunda arabça metinlerin neşrinde bu kaide-leri tatbik etmiştir. Fransada Guillaume Budé Cemiyyeti de,¹ zaten ne-şirle meşgul bütün şarkiyatçılar tarafından kabul olunmuş aynı usûlü tatbik etmiştir².

Arablardan metin neşredenler üzerine, müsteşrikler tarafından takib edilmiş ilmî yolu kabul edip kaidelerini öğrenmek ve onları ikti-

1 Bu cemiyetin tâbi olduğu kaideler aşağıdaki kitabda neşredilmiştir: R.Blachère et J. Sauvaget, Règles pour éditions et traductions de textes arabes, Paris, Belle-Lettres, 1945.

2 Hollandalı müsteşrik M.de Goeje'nin Taberi tarihinin ilk tabının mukaddimesinde arab-ça metinlerin basımı için bir takım kaideler tesbit etmiş olduğunu kaydedelim (Annale quo... scripsit...at-Tabari, 15 vol., Leyde, 1879-1901).

bas etmek veya hiç olmazsa iyi gördüklerini almak düşerdi. Maalesef bu yolu takib edenler pek az olmuştur.

Şimdi ise arab ülkelerinde sağlam bir ilmi kalkınma doğduğuna ve bir çok araştırmacı, zikrettiğimiz gibi, kendi görüşlerine uyararak eski metinleri neşrediyor bulunduğuna göre, tahkik ve neşir usullerini birleştirmek bakımından tahkikçilerin riayet edecekleri sabit kaideleri ortaya koymak kaçınılmaz bir durum olmaktadır.

Burada takdim edeceğimiz bu kaidelerin gâyesi, neşir yollarının birleştirilmesi ve izâhıdır. Biz bunları, Alman Müsteşrikler Cemiyyeti tarafından konulmuş prensiplerden, Guillaüme Budé Cemiyetinininkilerden, eski hadiscilerce rivayetlerin sıhhatli tesbiti için ittihaz edilmiş kaidelerden çıkarmış bulunuyoruz. Aynı zamanda bu mevzuda evvelce yazılmış olanlardan istifade ettik ve eski metin neşriyatımızda bizzat karşılaşmış olduğumuz müşkilleri de, göz önüne aldık. Tahkikçileri bunlara uymaya ve onların münakaşasına çağırıyoruz. Belki böylece, inşâallah, hedefimiz olan neşir yollarının birleştirilmesine ulaşılabilir.

Arabca metinlerin neşri için kâideler tesbit etmek yolundaki ilk teşebbüsler

Metin neşrinde müştereken kabul edilmiş bir usûlün yokluğu, bazı ilmi kurum, komite ve âlimleri bazı yazmaların neşri için bizzat bir usul tesbitine sürüklemiştir. Biz burada, kadirlerini tebci bakımından, bu işi yapanları zikretmek durumundayız.

Eski metin tahkiki için ilmi kurumlar arasında ilk defa bir metod ortaya koyan, Şam Arab Akademisi'dir (المجمع العلمي العربي). "Târîhu Medîneti Dimeşk'i - ki bir şehir hakkında yazılmış en geniş tarihtir, 80 cilde bâliğ olmaktadır - neşretmek durumu hasıl olunca, eserin tahkikinde ittihaz edilecek umûmî kaideleri koymak üzere âlimlerden müteşekkil bir komite kuruldu. Biz de onun azalarından birisi idik. Komite, neşir metodunun ana hatlarını tesbit etti. Orada aşağıdaki malûmat bulunmaktadır: "Kitab tahkikinin gayesi, sahih bir metin takdim etmektir. Bunun için de muhtelif nüshaları (روايات) karşılaştırmak ve doğru olanını tesbit etmek gerekir. Aynı şekilde, metni pek uzun izahlarla ağırlaştırmaktan çekinmek gayesiyle notlarda ihtisar yolunu tut-

mak lâzımdır. Has isimleri harekelemek, mübhem kelimeleri izah etmek, tahrîc-i ehâdis (تخریج الاحادیث) den sakınmak ve metni daha açık hale koymak için nokta, iki nokta, çizgi, soru ve nidâ işaretleri kullanmak, Kur'an ayetlerini çiçekli parantez içine almak ve metnin satırlarını numaralamak gerekir"³.

Neşir metodlarını tesbit durumunda kalmış resmî komiteler arasında, "eş-Şifâ"nın tahkikini üzerine almış İbnu Sina komitesini zikredeceğiz. Heyetin başkanı Üstad Dr. İbrahim Medkûr'un "neşir metodu" hususunda yazdıklarından anlaşıldığına göre komite, mümkün olan en büyük sayıda Şifa yazmalarının temin edilmesine girişikten sonra neşirde "seçilmiş metin" (النص المختار) metodunu kabul etmiştir. Bu iş, muhtelif yazmalara dayanarak "müellifin düşünce ve diline en uygun olduğu zannedilen bir metni meydana koymak"tan ibarettir. Bu yeniden inşa gayretinde, bütün yazmalar sabit bir metin vermekte ittifak ettikleri zaman metin tamamen şayân-ı kabûl olmuştur. Ancak aralarında bir mutabakatsızlık vuku bulunduğu takdirde bir tercihe gidilmiştir. Nüsha farkları not olarak gösterilmiştir. Tercihde muhtelif mülahazaların dahilidir: "mânâ münasebeti, İbnu Sina'nın üslubu ve terminolojisi, diğer eserlerindeki benzer yerlerin şehâdeti, bir nüshanın diğerine olan üstünlüğü". Komite "daha vazih olması gayesiyle, pek nadir yerler ve gerekli bir kelime izahı dışında tenkidî bölüme hiç bir izah veya not eklemeye gitmemiştir". "Asrın ruhuna ve metoduna uygun neşir" zarûreti dolayısıyla komite muhtelif noktalama işaretleri kullanmıştır⁴.

Bundan anlaşılıyor ki, Kahire'nin İbnu Sina komitesince takib edilmiş usul, Şam Akademisinininkine yakındır.

Metin neşri kaidelerini tesbit eden ferdlar arasında ise, Dr. Muhammed Mendûr'u ve Üstad Abdüsselâm Hârûn'u görmekteyiz. Birincisi Mecelletu's-Seşkâfe'de neşrettiği iki makalede, ki bunlarda İbnu Memâti'nin Kitâbu Kavânini'd-Devâvîn'i neşirini tenkid etmektedir, klâsik metinler neşri kaidelerinden kısaca bahsetmektedir⁵. İkincisi ise, Dârul-'Ulûm talebesine vermiş olduğu konferansları toplamış bulunduğu

3 Bkz. Târîhu Medîneti Dimeşk (tahkikimizin) birinci cildinin mukaddimesi, Dimeşk, 1951.

4 Bkz. Kitâbu's-Şifâ (el-Mantık), el-Medhal, Dr. Medkûr'un mukaddimesi, s. 38-42, el-Kâhira, 1953.

5 Bkz. Mecelletu's-Seşkâfe, 40. 277 ve 280, 1944.

"Metinlerin tahkiki ve neşri" isimli bir kitab yazmıştır⁶. Bu eserde pek çeşidli malumatla birlikte neşir kaidelerinin basitleştirilmiş bir muhtırası bulunmaktadır. Bu arada müellif, "Arab kültürünün bize vasil oluş tarzından", "kağıd ve kâğıdclar"dan ve "hat"lardan da bahsetmektedir. Bununla beraber müellif, bu mevzularda son seneler zarfında ortaya konmuş daha derin araştırmalardan istifade etmiş değildir⁷. Abdusselâm Hârûn müteâkiben metin tahkikinden, tashif ve tahriften⁸, metin tamirinden, son inkişâflardan ve metin neşrine yeni başlyanın muhtac olacağı diğer hususlardan bahsetmektedir.

Müellifin tayib edilebileceği husus ise, bu mevzularda yabancı dillerde mevcut araştırmalardan hiç haberdar olmayışıdır, ki, kitabı daha tam ve ileri sürdüğü usûl daha mükemmel olmuş olurdu. Bir de o, iki farklı şeyi karıştırmıştır: metin tahkiki kaideleri ile, hat, kitabiyyat ve diğerleri gibi tahkike yardımcı ilimleri. Malûm olduğu üzere bu iki ilim, ilmî bir usulle derinlemesine tedkik ister ve onları bir kaç sahfide gerektiği şekilde izah etmek te mümkün değildir.

Biz burada tedvinin doğuşundan, hat ilminden, kitabiyyattan, müstensihlerin kullandıkları ıstılahlardan veya hadis mustalahından bahsedecek değiliz. Bütün bunların bilinmesi şübhesiz metin tahkikinde zaruri olan hususlardandır. Ama yazma eserleri neşre girişen kimse nin bunları evvelce öğrenmiş olması gerektiği farzedilmiştir. Bu suretle, sahih bir metin ortaya koymaya yarıyacak ilmî kaidelere gelmiş bulunuyoruz. Ve sözümüzü, metin tahkiki ve neşrinde muhakkak yardımcı olacak ameli kaidelere inhisar ettireceğiz.

Yazma nüshaların derlenmesi ve tertibi

A- Yazma nüshaların derlenmesi.

1. Arabça bir metin neşretmek kararı verildiği zaman ilk yapılacak iş, imkân nisbetinde bu metnin dünyanın çeşidli kütüphanelerinde bulunabilecek nüshalarının hepsini tanımak olacaktır.

6 'Abdu's-Şelâm Hârûn, Tahkiku'n-Nuşûsi ve Neşruhâ, el-Kâhira, 1954.

7 Bkz. tedvin ve lügatlar üzerine Yûsuf el-'İş'in yazıları: Mecelletu'l-Mecma'î'l-İlmiyy, (RAAD) Dimeşk, c. 16, 1941, s. 422, ve Dr. Muhammed Hamidullah'in, Şahîfetu Hemmâm b. Münebbih'i neşri sırasında tedvin mevzûundaki yazıları, RAAD, c.28,s.96; Habibu'z-Zeyyât'in, el-Virâka ve'l-Varrâkûn üzerine makalesi, Mecelletu'l-Meşriq, c. 41, s.305; Gorguis 'Avvâd'in, al-Kâğız ve'l-Varak, RAAD, c.23,s.409 ve Sumer mecmuası'ndaki yazıları.

8 Tashif, manayı değiştiren nokta değişmesidir, msl. bâ ile tâ veya şâ arasında; veyahud cim, hâ veya hâ arasında; yahud da, râ ile zâ arasında.

2. Bu iş, Brocklemanın 'Geschichte der arabische Literatur ve Supplements'larına müracaat edilerek yapılır. Bu eserler eksik olduklarından, Brocklemanın istifade etmek fırsatını bulamadığı veya Supplements'larının neşrinden sonra çıkarılan kataloglara da baş vurmak uygun olur.

3. Yazmaların yerleri bir defa bilindikten sonra, kataloglara göre onları tedkik edip icab edenleri seçmeye başlamak ve yeniden tashif veya tahrif tehlikesine düşmeksizin neşredilecek metinlerin asıllarını elde etmek gayesiyle onların filimlerini çekdirmek gerekir.

4. Fihristleri yapılmamış kütübhânelerdeki nüshalar filimleri alınıp incelenir.

B- Yazma nüshaların tertibi

Nüshaların dereceleri aşağıdaki şekilde olacaktır :

1. Neşre temel hizmeti görebilecek en mükemmel nüsha, müellifin el yazısıyla olandır: bu, kaynak-nüsha (el-Umm) dır.

2. Bir müellif nüshası bulunacak olursa, müellifin bu eserini muhtelif merhalelerdemi yoksa tek bir defadımı yazdığını, elimizde bulunan nüshanın müellifin kitabına dair son fikrini temsil ediyor olduğundan emin olmak bakımından tedkik etmek gerekir⁹.

3. Müellif nüshasından sonra, ehemmiyet bakımından, musannifin bizzat imlâ ettirdiği veya önünde okunmuş olup ta okuduğunu veya kendisine okunduğunu kendi kalemiyle tesbit ettiği nüsha gelir.

4. Sonra, müellif nüshasından istinsah edilmiş veya o nüsha ile mukâbele edilmiş nüsha,

5. Sonra, âlimlerin önünde işitildiğine dair icâzetleri (الساعات) ihtiva eden musannifin zamanında yazılmış nüsha,

6. Daha sonra, müellifin devrinde yazılmış olup ta her hangi bir icâzet taşımayan nüsha,

⁹ Hakikaten ekseri müellifler, evvelâ bir metin yazmış, müteâkiben de onu kısaltmış veya ziyadeleştirmişlerdir. Meselâ İbnü 'Asâkir'in 'Târihu Dimeşk'inin iki nüshası vardır: yenisi 80 ve eskisi ise 57 cilttir. Vefeyâtu'l-A'yân ve Kitâbu'r-Ravdateyn için de vaziyet aynıdır. Bu sonuncusunun muahhar rivayeti muteberdir. Terceme-i halciler, bazan bahsettikleri falan müellifin falan kitabı defalarca kaleme aldığını zikretmekte veya bazan da bizzat müellif, yazdığı son nüshasının zeylinde buna işaret etmektedir.

7. Sonra da, müellifin devrinden sonra yazılmış diğer yazmalar. Bu tabakada, en eski yazmaları veya bir âlim tarafından yazılmış yahud onun önünde okunmuş olanları tercih etmek gerekir. Maamâfi, muahhar bir yazmanın, daha sahih olduğu ve dolayısıyla tashif veya tahrifleri havi daha eski bir yazmaya tercih edilebileceği bir durum hasıl olabilir; yahud da, pek muahhar bir nüsha pek mükemmel olarak doğrudan doğruya müellif nüshasından veya müellifin devrinden kalma bir yazmadan istinsah edilmiş yahud bundan başka hususi hallerde bulunmuş olabilir. Vaziyet ne olursa olsun, müellif nüshasına malik olmadığımız zaman, yazmaların derlenmesinde gözetilecek hedefi daima göz önünde bulundurmak gerekir: tahrifsiz ve tashifsiz olarak orijinale en yakın şekli bulmak.

8. Bir metnin bir çok nüshaları mevcut olduğu takdirde bu metni bir tek nüshadan neşretmek kabule şayan değildir. Böyle neşir ilmi ciddiyetten hakikaten uzaktır.

C- Nüsha âileleri

Bazı kitaplar büyük bir şöhrete ulaşmış ve bu yüzden birçok yazmaları bulunmuştur. Araştırma neticesinde görülür ki bu yazmalardan bazıları aynı hatâlarıyla, aynı kenar notlarıyla yahud bunların yokluğu ile, noksanlık veya ziyadelikleriyle pek bariz bir şekilde birbirine benzerler. Bu durum, açıkça onların aynı asıldan geldiklerini gösterir. Bu takdirde onları aynı bir âile etrafında toplayıp bir işaretle göstermek gerekir (A âilesi, B âilesi v.s.). Neşirde, nüsha farklarının tesbiti için her âileden bir temsilci nüsha seçilir.

METİN TAHKİKİ

Metin tahkikinin gâyesi ve metodu

Metin tahkikinin gayesi, müellifin telif ettiği şekilde, şerhsiz olarak sahih bir metin takdim etmektir. Nâşirlerden çoğu bu prensibe dikkat etmemekte, sahifelerin altlarını şerh ve ilâvelerle doldurmaktadırlar: kelimelerin izahı, müelliflerin hayatları, basılmış metinlerden nakiller, müellifin görüşü üzerine izahlar o kadar uzamaktadır ki, bunlar okuyununun dikkatini bizzat metinden çevirmek tehlikesi doğurmaktadırlar.

Tahkik işi aşağıdaki hususları gerektirmektedir:

1. Kitabın sıhhatini, ünvanını, müellife nisbetini meydana çıkarmak.
2. Şayed bir müellif nüshası, bir ana-yazma mevcudsa, onu olduğu gibi ortaya koymak.
3. Eğer müellif, zikrettiği bazı kaynaklardan nakillerde bulunmuşsa, nakledilmiş metinleri orijinalleriyle karşılaştırmak ve şayed eksik veya fazlalıklar varsa, bunları not olarak kısaca belirtmek. Meselâ şöyle demelidir: bu metin falan kitabda şu ilâvelerle veya başka bir şekilde ibarede bir fark göstermektedir, v.s. .
4. Bazan müellif kaynaklarını zikretmemiştir: nâşir eger onları bilir ve işaret edebilirse, bu şayan-ı tercihtir; böylece metnin sıhhatini daha fazla sağlamış olacaktır.
5. Müellifin kaleminin veya hafızasının kendisini aldatması ve bir kelimenin veya bir has ismin seçiminde bir hataya düşmesi mümkündür. Muhakkik bu durumda hatayı notta düzelterek ve metni olduğu gibi nakledecektir. Zira bir müellifin kendi nüshası, onun kültürüne, malûmat derecesine, ilmi şahsiyyetine delâlet eder.
6. Yazmalar çeşitli ise, içlerinden ana-yazma (el-Umm) olarak ele alınacak birisini seçmek ve onun metnini tesbit etmek gerektir.
7. Diğer yazmalardaki farklar notlarda gösterilecektir.
8. Yazmalarda farklılıklar bulunması halinde, her nüsha farkı tetkik edildikten sonra doğru olarak görünenin okunuşu metne geçirilir, hâşiyede tashif, tahrif ve hatâlara işaret edilir.
9. Temel yazmadan başka bir yazmada, temelde bulunmayana bir ilâve varsa, bu ilâve hâşiyede de gösterilmek suretiyle metne dahil edilir. Bu hal ancak, nâşir, ilâvenin müstensihe değil de orijinal metne âid olduğuna inandığı takdirde olacaktır, aksi halde ilâveyi notta işaret edip tesbit etmek mümkündür.
10. Nâşir, metinden düşmüş bir harf veya kelimeyi, kavis içine almak şartıyla ilâve edebilir (bkz. rumuzlar). Eskiler, hadisin senedinden veya metninden düşmüş olan kısmı ilâve etmeye ve silinmiş yerleri diğer metinlere dayanarak doldurmaya müsâade ediyorlardı¹⁰.

10 Üstad Hârûn, bu mevzuda İbnu Keşîr'den mühim bir metin nakletmiştir.

11. Yazma nüshada bozuk yerler bulunup ta eksik metin ilk kaynağından nakledilmiş olarak matbû veya yazma bir başka kitabta bulunuyorsa, eksik metin ikmâl edilip hâşiyede buna işaret edilir. Tamamlanan kısım kavisler içine alınacaktır (bkz. rumuzlar). Şayed muhakkik bozulmuş veya boş bırakılmış kısmı bir başka kaynakta bulamazsa, bu kısmın mikdârını notta belirtecektir.

12. Elde bir çok yazmalar bulunduğu zaman bazı nâşirler temel bir yazma seçmeyip, bir çok yazmayı birlikte kullanmaktadırlar. Gerçi bu usûl nâşire zâhiren daha fazla bir serbestlik sağlamaktadır, fakat bu hal onu hatâyâ düşmekten müstağni kılamaz; ta ki kitabın müellifini, kelimelerini, üslûbunu ve neşrettiği kitabı tam manasiyle biliyor bulunsun. Bir ana-yazma kabul etmek ve bunu diğer nüshalarla karşılaştıran en iyi rivâyeti tercih etmek şâyân-ı kabûldür.

13. Bizzat eskiler de, aynı bir eserin iki yazması karşısında kaldıkları zaman, birini diğeriyle karşılaştırmışlar ve: "bir nüshada böyle - في نسخة كذا -" diyerek nüsha farklarını sahife kenarlarında göstermişlerdir. Bu durumda kenarda kaydedilmiş nüsha farkları sanki ikinci bir nüsha gibi addedileceklerdir. Verilen nüsha farkları, ana-yazmanın metniyle karşılaştırılacak ve bu notlarda gösterilecektir.

14. Bir âlimin bir kitabı okumuş ve bazı kelimelerini düzeltmiş olması mümkündür. Bu tashihler yazmanın kıymetini artırır. Eğer nâşir tashihleri tasvib ederse, onu metne geçirecek ve eskisine de notta işaret edecektir. Umumiyetle, herhangi bir yazmada bulunan bütün sahife kenarı izahlarını notta göstermek gerekir.

Hat (الرسم graphie).

Prensip olarak nâşirin,-şayed yazma, bir müellif nüshası ise- müellifin yazdığı şekilde metni tesbit etmesi gerekir. Bununla beraber şurasına da işaret etmek gerekir ki arab yazısı, asırların geçmesiyle inkişaf etmiştir: hem de, bu gün için kabul edilmiş imlâ tarzına göre metin basmamız zarûridir, bizzat eskiler de buna cevaz vermişlerdir¹¹.

Meselâ öyle eski metinlerle karşılaşıyoruz ki kelimeleri noktasızdır: bugün bunlar oldukları gibi noktasız neşredilemezler. Hattâ bazı metin-

¹¹ Bkz. el-Vafl bi'l-Vefeyât mukaddimesinde aş-Şalâhu's-Şafedî, c. 1. (Ritter tabı, İstanbul 1934).

lerde ne hareke, ne hemze vardır; bunları oldukları gibi nakletmek bazı iltibaslara meydan verecektir. Bu durumda aşağıdaki hususlara riâyet etmek tercihe şâyândır:

1. Hareke manayı değiştirdiği takdirde, kelimelerin başına dâimâ hemze koymalıdır; meselâ: إعلام ve إعلام

2. Elif-i maksûre ile yâ arasındaki her türlü karışıklığı ber taraf etmek için, imlâda ye'nin altına muhakkak iki nokta konacaktır, meselâ أب ve أب. Şâyân-ı teessüftür ki Mısır'da matbaalar, altında iki nokta bulunan ye harfine sahib değildir.

3. Teşdîd dâimâ konacaktır.

4. Elifi yazılmamış has isimler, bugün yapıldıkları gibi elifleriyle yazılacaklardır; msl. سليمان yerine حرث; سليمان yerine خلد; سليمان yerine خالد; معاوية yerine مروان; معاوية yerine ملك; معاوية yerine خالد

Burada şunu da kaydedelim ki, Şam Arab Akademisi, Şam Tarihi'ni neşre kalktığı zaman sâdece Kur'anda bulunan has isimleri aslı yazılışlarında bırakmayı uygun görmüştür, misal olarak: إبراهيم, إسحق, إسماعيل. Elifleri kaldırılmış kelimelere gelince, fikrimizce onları tekrar ibraz etmek evlâdır; msl. لكن yerine لاكن, هؤلاء yerine هاؤلاء, هانئا yerine هانئا v.s.. Şimâlî Afrika memleketlerinin bu kelimelerin hepsine elif koymakta olduklarını belirtmek faydasız değildir.

5. Rakamlar ayrılıp şöylece yazılacaklardır: سبعة veya سبعمائة yerine سبعة مئة veya ثلثمائة; سبع مئة yerine ثلاث مئة.

Nâşirin, mukaddimede yazma nüshayı tavsif ettiği sırada, onda bulunan grafiyi belirtmesi ve ne şekilde transpozisyon kullandığına işaret ederek misaller vermesi gerektiği âşikârdır.

Kısaltmalar (abréviations (الألفاظ المختصرة).

Bazan metinlerde sık sık tekerrür eden bazı kelime ve cümleler bulunur; meselâ: Peygambere salat, herhangi birisinin ölümünü zikrettikten sonra kullanılan rahmet dileği (terahhüm), Sahabeye teraddî, hadislerin isnâdındaki tahdis lafızları.

Eskiler, bazı ibareler için olduğu kadar eser isimleri için de, bir veya iki harften istifade ederek bazı kısaltmalar kullanmışlardır. Bir kaç misal:

؛ إلخ için إله آخره؛ رضه için رضى الله عنه؛ تع için تعالی؛ رحه için رحمه الله؛
أنا için أنبأنا؛ أنا için أخبرنا؛ ثنا için حدثنا؛ اه için انتهى

Muhtelif rivayet şekillerinde (inbâ, tahdîs, ihbâr), sadece isnad zincirinde değil bizzat hadisin metninde de bazı kısaltmalara rastlanılır¹². Hadis kitaplarında kütüb-i sittenin ve diğerlerinin kısaltmalarına rastlamaktayız: Buhari: خ ; Muslim: م ; Tirmizi: ت ; Ebû Dâvûd: د ; Nesâî: ن ; Kazvîni: ق¹³.

Bazı müsteşrikler, sık sık tekerrür eden bazı kelimeleri kısaltmakta bu usulü takib etmektedirler. Bu iş, notlarda gösterilen kitapların ihtisarı için de kullanılabilir.

Harekeleme (Vocalisation الشكل).

Metinleri harekelemekte aşağıdaki kaideler göz önüne alınacaktır.

1. Aslı nüsha tamamen veya kısmen harekelenmişse aynen muhâfaza edilecektir.

2. Âyet ve hadislerin harekelenmesi lâzımdır.

3. Darb-ı mesellere olduğu gibi okunuşu güç şiihlere de hareke konacaktır.

4. Harekelenmedikleri takdirde karışıklığa meydan verebilecek kelimeler de böyledir, meselâ mechûl mâzî sığası gibi: ضَرْبَ ve ضَرْبَ

5. Arablaşmış yabancı, mürekkebe veya güç has isimler, ricâl ve terâcim kitaplarına başvuru olarak harekelenmelidir.

Mukaddimedede, aslı metnin harekeli olup olmadığına işaret etmek lâzımdır.

Başlıklar (titres العنوانات).

Fasıl ve bâb başlıkları, metninkinden daha büyük harflerle gösterilecektir.

12 Bkz. Ez-Zeylu 'ale'l-İber'inde el-Huseynî'nin yazması ('Ârif Hikmet nüshası, Medine).

13 Bkz. İbnü 'Asâkir, Mu'cemu's-Şuyûhi'n-Nubl (Dimeşk, Zâhiriyye, ve Kudüs, Hâlidiyye nüshası) mukaddimedede şöyle demektedir: "sürat isteyen kâtime kolaylık olmak üzere onlardan herbirisine delâlet edecek bir harf kullandım", sonra ilâve ediyor: "Zîrâ cüzler, bütünü yerini tutar"

وجعلت لكل واحد من هؤلاء حرفاً يدل عليه، تخفيفاً على الكتاب العجل.... لان الاجزاء تنوب عن الجمل.

Metnin taksim ve numaralanması.

1. Müellifin taksimi ve kabul ettiği nizam muhafaza edilecektir.
2. Aslında taksimat ihtiya etmeyen metinler daha açıklık kazanması için lüzum görüldüğü takdirde fasıllara ayrılabilir. Bu durumda her fasıl için verilecek ünvan, köşeli parantez içine alınacaktır.
3. Metin bölümlenmişse, her bölüm numaralanacaktır.
4. Neşredilecek metin bir biyografi eseri ise, biyografisi verilmiş şahsın ismi, metninkinden daha küçük harflerle sahife kenarında veya ortasında verilecek ve tercemelere numara konacaktır.
5. Hadis mecmûalarında hadisler numaralanacaktır.
6. Manzum eserler aslı tertibini muhafaza edecektir (ki kâfiyeler her zaman alfabetik tertibde değildir). Kasîdeler ve şiir parçaları (المقطعات) numaralanacaktır.
7. Metin manzum olsun, mensur olsun, kenarında her üç veya beş satırda bir numara konacaktır.

Hadisler (الأحاديث).

1. Ahbarânâ, haddesenâ, enbeenâ gibi isnadda kullanılmış tabirler kısaltılacaktır.
2. İsnad, metindeki daha küçük harflerle yazılacaktır.
3. Hadisin metni satır başından başlayacak ve hadisin ilk ravisinin ismi metinle birlikte yazılacaktır.

Noktalar, virgüller ve işaretler (النقط و الفواصل و الإشارات).

1. Tam bir manâ ifâde eden cümlelerin sonuna noktalar konacaktır.
2. Noktalı virgül değil de virgül kullanılacaktır.
3. İcab eden yerlere soru ve nidâ işareti konacaktır.
4. İki nokta rivayetlerde kullanılacaktır, meselâ: قال محمد Birbirini takibeden iki kâle varsa, iki nokta ancak ikinci kâle'den sonra konacaktır, msl.: قال خالد ، قال محمد .
5. Secili metinlerde seciler virgülle ayrılacaktır.
6. Bozuk yer ihtiva eden metinlerde her eksik kelime için üç nokta konacaktır.

Parantezler, çizgiler ve remizler (الأقواس والخطوط والرموز).

- * * * Kur'an'dan yapılan nakiller çiçekli parantez içine alınacaktır.
- ".. " Metinde ismi geçen kitab isimleri tırnak içine konacaktır.
- - İ'tirâzî cümleler iki çizgi arasına alınacaktır.
- | | Temel olarak alınmış yazmaya başka bir nüshadan yapılacak ilâveler, iki dik çizgi arasında bulunacaktır.

<..> Siyak icâbı olarak nâşir tarafından ilâve edilecek harf veya kelimeler, kırık parantezler arasına konulacaktır.

[..] Ana metinde başkalarından nakledilmiş veya delil diye gösterilmiş metinler, yeniden konulan ünvanlar köşeli parantez içine alınacaktır.

(..) Yazma nüshasının sayfeleri metinde parantezler arasında bulunacaktır; meselâ: (25 A), (25 B) gibi.

(كنا) Nâşire mübhem gözüken ve oldukları gibi muhafaza edilmek istenilen kelimeleri, parantezler içine alınmış كنا takib edecektir.

Her yazma nüsha, sahibinin veya bulunduğu kütübhanenin yahud da kütübhanenin bulunduğu şehir isminin harflerinden birisi ile gösterilecektir.

Yazma âileleri harflerle belirtilecektir. Meselâ: B âilesi, C âilesi.

Notlar (المواثي).

Yukarıda geçen teferruat, basılacak metnin haricî tarafına âiddir. İlmî ve tenkîdî çalışma notlarla olacaktır ki müsteşvikler bunu, ilim ve maharet isteyen hususi bir fen olarak mütâlaa ederler.

Bizdeki muhakkikler, notlar hususunda çeşidli yollar takip etmişlerdir. Bazıları nüsha farklarını sayfelerin altına koymuş ve notları cildin sonuna atmıştır. Bir çok fransız müsteşriki bu usûlü takib etmiştir. Bir kısmı, sayfelerin altına nüsha farklarını, bunların altına da bir ufki hatla ayrılmış olarak notları koymuştur. Bazı alman şarkiyatçıları bu usûlü kullanmışlardır. Bir üçüncü grup ise, her iki usûlü karıştırmıştır. Nihayet dördüncüler de, nüsha farkları ve notları cildin sonuna bırakarak evvelâ sâdece metni vermek yolunu tutmuşlardır.

Sonra, bizdeki muhakkiklerden bazısını şerh, not ve tefsirde ölçüsüz davranmış, bazılarını da bundan sakınmış görüyoruz. Acaba hangi usûlü takib etmek gerekir?

Eğer bir metin neşrinin gâyesi, onu, müellifin telif ettiği tarzda, doğru bir şekilde vermek ise, o zaman birinci usûl bize en makul görüne- ni olacaktır. Zira nüshaların farklılık göstermesi bizi, metni konması gereken doğru okuyuşa götürecektir. Bunun içindir ki tenkîdî bölümün, evvelâ nüsha farklılarıyla, sonra da metinde zikredilen veya kaydedilme- si metin lehine bir sıhhat delili olan nâşirin bulunduğu kaynaklarla tahdîd edilmesi gerekir.

Metnin kaynaklarının zikrinde şunları belirtmelidir:

1. Nakillerin yerleri, misal olarak: قال ابن سعد deniyorsa, notta, Et-Tabakât, c..., s... diye kaydetmelidir.

2. Kur'an'dan nakillerde sûre ve âyetlerin numarası,

3. Hadisler: zikredilen kaynağına işaret edilecektir. Misal: أخرج أحمد في مسنده denildikten sonra Musned'in cild ve sahifesi ile, şayed hadis- ler numaralı ise, hadisın rakamı yazılacaktır.

4. Şiirler ve şevâhid için mümkünse divanlardaki yerleri ve mev- cudsâ edebi eserlerdeki rivayet farkları.

Şiirin nisbet edildiği kimse yoksa, muhakkik onu tesbit etmeye ça- lışacaktır. Şahısların, yer isimlerinin, metinde mevcut bazı kelimelerin tashîhi husûsu da notta yapılacaktır. Bir biyografi veya bir yerin tayini yahud da bir kelimenin izahı bahis mevzuu ise, metni sayısız notlarla ve uzun boylu izahatla ağırlaştırmamak için, bu işi kitabın sonundaki zeylerde, hususî endekslerle yapmak evlâdır.

Bu zeyilleri yazmakta bazı güçlükler varsa, bu şahıs isimleri için bizzat biyografilerini sunmaksızın ölüm tarihlerinin ve biyografilerinin kay- naklarının verilmesiyle iktifa edilebilir. Aynı şekilde, yer isimleri için de izahsız olarak kaynaklar gösterilecektir. -Bilhassa, lugatlarda bulunma- yan veya medeniyete tealluk eden- kelimelere gelince, onlara cildin sonunda bir zeyl ayırıp izahat vermek evlâdır.

5. Yazmanın kenarlarında bulunan izahlara, yerleri gelince, not halinde işaret etmek gerekir.

İcâzât ve Semaât (certificats et attestations - الإجازات و الساعات).

1. Kırâat, semâf ve mûnavele icâzetleri, rical ve asırların tedkiki için büyük bir önemi haiz olduğu için, bir yazmada karşılaşıldıklarında metin olarak onları nakletmek elzemdir.

2. İcâzetin her satırı ayrı ayrı nakledilecektir.
3. Satırlar numaralanacak ve rakamlar parantezler arasına konacaktır.

İcâzetler hakkında daha küçük harflerle kısa bir giriş yazılarak: icâzeti verenin, okuyanın, kaleme alanın isimleri, dinleyicilerin sayısı, toplandıkları yer ve tarih belirtilecektir.

Fihristler (index - الفهارس).

Fihristlerden gaye, neşredilecek kitabın kullanılmasını kolaylaştırmak ve onu en büyük sayıda okuyucu kitlesinin istifadesine arz etmek- tir. Müsteşrikler tarafından neşredilmiş kitaplar, onlara ekledikleri fihristler sayesinde büyük hizmetler görmüşlerdir.

Fihristler, kitabın mevzuuna göre çeşidlilik arzeder. Her kitaba başkalarındakine benzemeyen fihristler koymak mümkündür. Kitabın kendisinin ihtiyac göstermesi sebebiyle bu çeşid fihristler bir buluş olarak isimlenemez.

Maâmafi bazı muhakkikler, hiç bir faydası olmayan fihristler yapmakta ifrâta varmışlardır. Bazıları bir lugat kitabındaki kelimeler için fihrist yapmıştır. Lugatın kendisi müretteb bir fihrist olduğuna göre bu iş biraz acaib olmaktadır.

Klasik fihristler aşağıdaki şekildedir :

1. Has isimler fihristi: şahıs, kabile v.s..
2. Yer isimleri fihristi.
3. Müellifin kaynaklarını tanımaya da yarayacak olan metinde geçen kitaplar fihristi

Bir de her kitab için, mevzûun icab ettirdiği fihrist veya fihristler ilâve edilecektir. Manzum mecmualarda veya edebi eserlerde bir kafiye- ler fihristi ve mümkünse, beyitlerin başlarına âid bir fihrist; hadisler için, ilk kelimelerin alfabetik sırasına göre hazırlanmış bir fihrist; "Mem- leket tavsifi - الخطط" kitabları için, tarihi siteleri gösteren bir fihrist eklenecek; biografi kitaplarına şahıs isimleri için umumi bir fihrist ya- pıldığı gibi, esas biografiler içinde tercemeleri bulunan şahıslar hakkın- da da bir fihrist yapılacak; tarih kitaplarına, en mühim hadiselerin bir fihristi ilâve edilecektir.

Medeniyyete âid kelimeler için olduğu gibi, bir çok kitabda rastlanılmasına rağmen lugatlarda bulunmayan kelimeler için de bir fihrist yapmak elzemdir. Böyle çeşidli fihristleri toplayarak, dilin değişim ve gelişimiyle bir arada yürüyememiş olan klâsik kâmuslarımızın almamış olduğu kelimelerden müteşekkil bir mecmûa elde etmek mümkün olacaktır.

Fihristler iki çeşiddir :

1. Basit fihristler: bunlarda meselâ has isimler ve bunların kitabda zikredildikleri sahîfeler gösterilir.

2. Mufassal fihristler: bunlar has ismi, kitabda ne vesile ile geçtiğini, sahîfesini de göstererek daha küçük harflerle zikrederler. Bazı muhakkiklerin yapmaya başladıkları mevzû fihristleri, bu fihristler meyanındadır. Uzun bir çalışmayı gerektirmekle beraber pek faydalıdır.

Bunları yapma şekline gelince, artık tahkike teşebbüs edenin bunu bileceği farzedilmiştir.

Önsöz (Introduction - المقدمة)).

Nâşir metnin basımını hazırlayıp bitirince, ona bir önsöz hazırlar; zira, mukaddimede metnin bazı kısımlarına işaret etmek zorunda kalacaktır ki bu ancak kitabın basımı tamamlandıği takdirde mümkündür.

Bu önsözün üç şeyden mürekkebi olması gerekir :

1. Kitabın mevzûunun ve evvelce telif edilmiş benzer kitapların tanıtılması,

2. Bizzat kitabın, benzer eserler muvacehesindeki mevkiinin tahlîli, getirdiği yeniliklikler, müellifinin değeri, kaynaklarını göstermek suretiyle hayati,

3. Temel olarak alınan nüshanın tavsifi.

Bu sonuncu iş için şu şekilde hareket edilecektir:

1. İlk sahifede zikredilenleri belirtmek: kitabın ismi, müellifinin ismi, kitabın isminin ve müellife nisbetinin sıhhati.

2. Yazmanın tarihinin ve müstensih isminin verilmesi, mevcudsa biografisinin kaynakları.

3. Kitabda müellif ismi bulunmuyorsa, nâşir, işlenen mevzuun, üslûbun, kaydedilen has isimlerin, müellifin karşılaştığı veya beraber

bulunmuş olduğunu söylediği şahısların v.s. yardımıyla onu tesbit etmiye çalışacaktır. Yazma şayed tarih taşıyorsa, kağıdın ve yazının keyfiyetine dayanarak netice çıkarmaya bakacaktır.

4. Sahifelerin sayısı, ebâdî, sahifedeki satırların mikdarı, her satırın uzunluğu, ihtiva ettikleri sahife kenarları ve bunların boyları.

5. Nüşhada kullanılan yazının çeşidi, bir veya bir kaç elden çıkıp çıkmadığı..

6. Müstensih tarafından ittihaz edilmiş grafi. Nâşir, metinde grafisini değiştirdiği kelimelerden birkaç örnek verecektir.

7. Mürekkebin ve renklerinin durumu. Metin bazan siyah ve ünvanlar kırmızı yazılmıştır. Fasılların ayırımı bazan kırmızı ve mavi iledir. Bütün bu teferruâta işaret edilecektir.

8. Kâğıd ve çeşidi.

9. Ta'kibler (تعقيبات) ¹⁴.

10. Sahife kenarlarındaki ta'likler.

11. Kırâat, semâ ve münâvele icazetleri. Önsözde bunlara işaret edilecek ve kitabın sonunda metnen tamamiyle nakledileceklerdir.

12. Temlik beyanları.

13. İlk ve son sahifelerin veya kitabın bir başka sahifesinin fotoğrafları, matbu metinde yerleri gösterilerek verilecektir. Şâyed müellifin yazısına malik olunuyorsa, ondan bir kopya vermek iyi olacaktır.

14. Bir çok yazmalar kullanılmışsa, onların hepsini tasvif etmek lâzımdır.

15. Yazmaların tavsifini bir rumûz cedveli takib edecektir: nüshalar rumûzu, kavisler rumuzu.

Bibliyografya (مسرود المراجع)

Kitab nâşiri. metnin tesbiti için bir çok kitaba mürâcaat etmiş ve bunları önsözde veya notlarda zikretmiştir. Bunların bir listesini, kitapların ünvan, müellif, basım tarihi ve nâşirlerini göstererek kitabın sonunda vermek lazımdır. Evvelce neşredilmiş kitaplar için, müelliflerin-

¹⁴ Ta'kib, bir yazmada sahife altında bulunan ve müteâkib sahifenin ilk kelimesini gösteren kelimedir (Anavati).

den ayrı olarak onları neşredenlerin isimleri de kaydedilecektir; meselâ: Mu'camu'l-Buldân, Yâkûtu'l-Hamavî, Wustenfielde neşri, Leipzig, 1870.

Notlarda zikredilen kaynaklar için kısaltmalar kullanılmışsa, bunlar tam isimleriyle birlikte zikredileceklerdir; misal: Wafayât=Wafayâtu'l-A'yân, İbn Hallikân, al-Kâhira, senesi, v.s.

Son söz

Fikrimizce arabça metinlerin basımında takib edilmesi gereken umumi kaideler bunlardır. Bunları tesbit etmek için orta bir yol takib ettik: ne müsteşrikleri körü körüne bir taklid, ne de memleketlerimizdeki nâşirlerde gördüğümüz anarşi ve usul yoksunluğu. Neşredeceğimiz makalelerde, inşaallah, metin tahkiki için yardımcı ilimlerin bilinmesi gereken hususlarından bahsedeceğiz.

Şalâhuddîn Al-Muneccid